

DE VRIJE FRIES

TIJDSCHRIFT

UITGEGEVEN DOOR HET

FRIESCH GENOOTSCHAP

VAN GESCHIED-, OUDHEID-
EN TAALKUNDE

REDACTIE :

Mr. P. C. J. A. BOELES, Dr. S. CUPERUS,
Dr. A. L. HEERMA VAN VOSS en Dr. C. J. GUIBAL

ZES EN DERTIGSTE DEEL

LEEWARDEN
N.V. NOORD-NEDERLANDSCHE BOEKHANDEL
1941

voortzetting daarvan de beste aanwijzing omtrent de ligging van het land; het behoorde als regel tot het dorp, waar de floerenbelasting en de dijklasten betaald werden. Wij zagen dat ook de plaats waar het land bij verkoop geproclameerd was, wel als criterium dienst deed; hier hing echter veel van toevallige inzichten af. Verder kon het voorkomen dat men daarvoor ver in den tijd terug moest gaan.

In de 19e eeuw zijn de floerenregisters door het kadaster vervangen, waaruit nu kan blijken tot welke kadastrale gemeente een stuk land behoort. Daar deze gemeenten echter als regel meerdere dorpen omvatten, kunnen daar de oude dorpsgemeenten slechts zeer gedeeltelijk uit worden afgeleid. De historicus zal dus dikwijls nog de floerenregisters noodig hebben.

Kloosters onder Workum.

Grauwe Zusters en Karthuizers.

Door M. P. VAN BUIJTENEN.

Dicht opeen als boomen in een bosch stonden eens op den Frieschen grond de kloosters. Veel van wat wij thans graag zouden weten blijft in het half duister verborgen wanneer men op onderzoek uitgaat. Slechts op enkele punten werd er licht gebracht door uitgaven van kronieken, akten en bescheiden. Meestentijds kan men door gemis aan literaire bronnen niet verder komen dan tot een beschrijving van de uitwendige geschiedenis van deze instellingen, terwijl men aan de inwendige maar zelden toekomt, tot schade van de kennis omtrent het cultureele leven in het Friesche gewest.

Hetgeen hier volgt is een samenlezing van Workums klooster-geschiedenis aan de hand van een aantal charters van het klooster Mariënakker aldaar, waarvan de in het Friesch gestelde reeds werden afgedrukt in de „Oudfriesche Oorkonden”¹⁾ Ook hier mag men geen zuiver omljnd beeld verwachten, daar de bewaarde oorkonden grootendeels aankomsttitels van onroerend goed zijn, die veelal slechts minimaal uitzicht op het interne leven geven.

Voor de eerste maal bereikt ons een bericht over een klooster in Workum in 1399, wanneer Hertog Albrecht „heren Godevairt, vicarius tot Woldrinchem enen outair gelegen inder kercke tot Woldrinchem, geheten Beghinen-provende”²⁾ geeft.

Hertog Albrecht, die wegens handreiking op politiek gebied zijn creaturen met beneficië belooft, sticht hierdoor allermint een bagijnklooster, zooals Workums stadsbeschrijver³⁾ meende; wel kan men de aanwezigheid van nonnen in de stad er uit afleiden.

¹⁾ P. Sipma, Oudfriesche Oorkonden, 's-Gravenhage I, 1927. II, 1933.

²⁾ E. Verwijs, De oorlogen van Hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIV eeuw, p. 535, Utrecht 1869.

³⁾ T. H. Siemelink, Geschiedenis van de stad Workum, T. Gaastra, firma H. Brandenburg, Workum 1903.

Zuidwaarts buiten de stadsgracht lag het klooster Mariën-akker, zooals duidelijk op de kaart van Van Deventer (\pm 1558) en op die van Schotanus (1718) te zien is. Bovendien leeren de Friesche kloosterlijsten van 1505 en 1529, dat het bewoond werd door „graew baghijnen”, die leefden volgens de derde regel van St. Franciscus: „domus sororum in Workum de eadem tertia regula S. Francisci” ¹⁾).

Workum was evenwel nog een klooster rijk, waarvan met zekerheid niet veel te zeggen valt; dit klooster gaf in de litteratuur de noodige verwarring. Op de kaart van Leo Sibrandus (1592) ²⁾ komt, een half uur van de stad verwijderd, een S. Vrzel klooster voor, waarmee men tot op heden niet goed raad weet. De meest radicale manier om tot een oplossing te komen vond A. Bruinsma wiens handschriftelijke collectie ³⁾ overigens een indrukwekkend getuigenis geeft van zijn belesenheid in Friesche kloosterzaken. Hij plaatst het onder „Kloosters, die niet bestaan hebben”. Hiervoor beroept hij zich op de kaart van Schotanus, waar men de St. Ursel-poel vindt „en daarbij St. Ursel met een klein kerkje, geen klooster. Andere bewijzen van het bestaan van dit klooster hebben wij nergens aangetroffen; vermoedelijk heeft het Franciskaner vrouwenklooster te Workum tot patrones gehad de H. Ursula, waaraan de poel de naam ontleende, en men heeft er willekeurig een klooster bij geplaatst, dat niet bestaan heeft.” De anders zoo behoedzame Muller aarzelt niet eens en poneert: „Het St. Ursulaklooster Mariënakker van Tertiarissen bij de St. Ursulapoel in 1589 te niet gegaan” ⁴⁾. Hallema ⁵⁾ maakt er zonder nadere motiveering twee door tertiarissen bewoonde kloosters van, één in Workum en het andere in de nabijheid van de Ursulapoel.

Op grond van een traditie komt Siemelink ⁶⁾ tot het bestaan van een mannenklooster; in zijn tijd kwamen bij opgravingen ter plaatse skeletten te voorschijn, die naar het oordeel van een medicus van mannen afkomstig waren. Ook voert hij aan een prent,

¹⁾ Oud Vaderlandsche Rechtsbronnen, Ite Reeks, No. 8. Kerkelijke Rechtspraak in het Bisdom Utrecht in de Middeleeuwen, ed. Mr. J. G. C. Joosting en Mr. S. Muller Hzn., p. 307 en 309.

²⁾ D. A. Wumkes, Sibrandus Leo's Abtenlevens, Groningen 1929.

³⁾ Collectie Bruinsma, Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden sign. 6305 V 4. c.

⁴⁾ S. Muller Hzn., Geschiedkundige Atlas van Nederland, De kerkelijke indeeling omstreeks 1550 tevens kloosterkaart I. Het Bisdom Utrecht, p. 591, Den Haag, 1921.

⁵⁾ A. Hallema, Friesche kloosterlijsten, De Vrije Fries XXVI, p. 109.

⁶⁾ Siemelink a.w., p. 58.

waarvan een copie in het Friesch Museum aanwezig is (de origineele is op de R. K. Pastorie van Workum). Deze teekening met haar reeds suspect onderschrift: „Het klooster van St. Ursula is gebouwd in 't jaar 1389, ten tyde van Paus Bonevacius de IX, door de Heeren Katholyke Pastoren (!) Petrus Niclaas, Louis de Montagne, Johan Thinge en Jacobus Danielsz” kan hoogstens als een getuigenis van een vrij gemutileerde traditie worden beschouwd. Op gezag van den pastoor nam Siemelink aan, dat het habijt van de monniken dat van de Benedictijnen was.

Het toppunt van vindingrijkheid bereikt ongetwijfeld Johan Winkler in den volgenden met romantiek oversuikerden passus: „Maar wel bestond daar in de laatste middeleeuwen een kloosterte, het klooster van Sinte Ursula, in de volksspreektaal „It Sinte Orsele-Kleaster” genoemd nabij eenen poel, die nog heden den naam draagt van Sinte Orsele-Poel. St. Ursula- of St. Ursel-poel. Daar woonden dan in heur cleyn cloisterkyn die vrome, nederige zusterkens van Sinte Ursula, de donkere grove wollene pij in breede, zware plooiën om de slanke leest, de witte huive het hoofd omhullende, liefde, vrede en eenvoud als weerspiegende in hunne stille, liefelijke gelaatstrekken, en zij brachten in begeesterende toewijding door leer en leven, de blijde bloodschap in de hutten en de harten der ruwe, schier nog heidensche landzaten. Daar klonk het fijn tinkelende kloosterklokje over de woeste vlakke en over de donkere diepe poelen en noodde het volk tot zonden-belijdenis en gebed” ¹⁾. Een verteekend beeld van het 15e eeuwse Friesland, voorbeeld hoezeer tradities, niet getoetst aan de bronnen, verminkt worden.

Een goede bron voor de kennis van het kerkelijk leven in Workum, al blijven sommige punten nog in het duister, is het testament van Heer Jarich Haringzoen van 1520 ²⁾. Allereerst legateert deze priester groote sommen tot opbouw van St. Geertruidskerk in Workum, die in 1515 door den Zwartten Hoop in de asch was gelegd ³⁾. Deze kerk stond onder jurisdictie van den abt van Staveren; het instituut van twee pastoors aan één parochie was ook hier bekend: een oorkonde van 1468 noemt broeder Dowa ende Meynardus, Cureiten in Wolderkum. Het testament

¹⁾ J. Winkler, Friesche Volksalmanak, p. 3, 1894.

²⁾ P. Sipma II, p. 304.

³⁾ „... op Pinxter avent doe branden sie die stat van Woerkum mit die kerck ende al dat daer was, wtghenomen dat Suster cloester; want dat bleef staen.” Petrus Jacobsz. van Thabor, Historie van Vriesland, p. 187.

van 1520 spreekt verder van: „ws sex presteren ebdomadarij” die alle jaren een stuiver krijgen „foert yn schryuwen op dye stoel”.¹⁾ De schenker laat achthonderd hoorntjes gulden na aan de bagijnen voor de instelling van een „jongherschap” in het convent „ende deer ee[n p]rester vp tho halden int habyet of vth dat habyet ende dye prester alle daeghen mysse to dwaen”, bovendien drie honderd hoorntjes gulden om daarvan jaarlijks op Allerzielen voor 15 gulden aan grauw laken en schoeisel aan de armen uit te deelen. Vervolgens vestigt hij renten voor de St. Pancratiuskerk in Ferwoude, waar wij hem in een oorkonde van 1505 als „persona” aantreffen.

Behalve het bagijnenklooster Mariënakker moet er in Workum nog een tweede stichting van deze zusters geweest zijn. De erf-later maakt verschil tusschen „het beghyne huys” en „ws beghynen seeckhuys”, waaraan hij 14 klinkerden vermaakt: op zichzelf is dit geen voldoende grond om tot bestaan van twee kloosters te besluiten; toch schijnt zulks waarschijnlijk, omdat naast het testament van Heer Jarych een oorkonde is bewaard van 1521, waarbij frater Odulphus, „pater des susteren convent in Workum op Dekensstrate²⁾ en Katherina Pietersdochter verklaren, dat zij de gelegateerde sommen ontvangen hebben, doch onder de specificatie de 14 klinkerden niet noemen. Vermoedelijk is dan het begijnzeniekenhuis identiek met het gasthuis, waar volgens het testament heer Johannes pater is, die in andere oorkonden (eveneens) als zegelaar optreedt.

De geheele opsomming van door Heer Jarych begiftigde instellingen en personen is op Workum ingesteld. Het is goed hierop te letten, daar dit de sleutel biedt voor de oplossing van Workums derde klooster. „Int aerst so beyerret hy syn legger steed hyer (d.i. te Workum) int claester. Item dya lettera tyet so bespreckt hy tho dae tymmerynghe fen sente Gertruds tzercke twae hondert enckel gouwenen.” Zoodra zijn liberaliteit de

¹⁾ De abdij der Benedictijnen van Stavoren, later overgebracht naar Hemelum, had de zorg voor de parochie van Workum. „Sex presteren ebdomadarij” wijst op zes priesters van de abdij, die om beurt telkens voor een week den pastoor assisteerden, en dus niet waren „vicarii perpetui”, maar „vicarii ebdomadarii”. De jaarlijksche stuiver krijgen zij voor hun werk, waarvan krachtens canoniek recht de „jura stolae” aan den pastoor kwamen. Prof. Dr. T. Brandsma te Nijmegen was zoo vriendelijk deze verklaring te geven.

²⁾ Zooals men kan zien in Mullers' Indeeing, p. 3 n. 1, werd Workum later een zelfstandig dekanaat. Hiermede zal deze benaming wel samenhangen.

grens van de gemeente overschrijdt wordt dit uitdrukkelijk gemeld: „Ferwalder tzercke; die beghynen tho Aelsum” opeens komt dan achter Sinte Gertruds tzercke zonder nadere verklaring of aanduiding van plaats en als bekend verondersteld „Item aldat oer jyld deerer dan blyfft dat salmen alle jeeren aen [e]n lest rogghe of twae den eermen¹⁾ der tho ka[e]tusers foer dye porte vm Gods wylle gaed deelen also lang dat jyld dueret”.

Hiermede is dan waarschijnlijk het raadsel van het Ursulaklooster opgelost. Nergens toch is er in Friesland een klooster van Karthuizer monniken bekend en nu er in dit testament over gesproken wordt als over een instelling aan iedereen wel bekend, terwijl er voor de historici een klooster staat zonder bewoners, moet deze conjectuur niet onaannemelijk worden geacht. Stringenter bewijzen zijn tengevolge van de bronnschaarschte moeilijk te brengen; niettemin zijn er aanwijzingen die het vermoeden versterken.

De ligging van het Ursulaklooster in het Heidenschap, een vrij onherbergzaam oord, doet misschien vreemd aan voor Friesland, waar men gewoon is Premonstratenser en Cistercienser monniken aan het openbare leven te zien deelnemen. Dit zoeken echter naar een woeste afgelegen plaats voor een Karthuize ligt geheel in de lijn van deze orde. Sinds hun stichter St. Bruno Keulen vaarwel zei voor de bijna ontoegankelijke Chartreuse (1084), volgen de monniken van de orde, die hij stichtte, dit voorbeeld. Hoeveel de Karthuizers ook gedaan hebben voor het in cultuur brengen van de woestenijen, waar zij woonden, toch zijn zij geen „agrarische” kloosterorde; de Karthuizer monnik is contemplatief en zijn sociale functie is niet het stimuleeren van de bodemproductie, maar het cultiveeren van den geest: het afschrijven en op de markt brengen van boeken is meer zijn domein. Een eerste gevolg van deze teruggetrokkenheid is, dat corruptie bij deze, ieder op zichzelf in eigen huisje levende, monniken moeilijk insloep. Tafereelen van bandeloosheid als de Friesche kloostergeschiedenis nog al eens te zien gaf zijn bij hen onbekend; een hervorming in hun regel hebben zij nooit gekend: „Carthusia, numquam reformata quia numquam deformata”.

Vanwaar zouden deze monniken in Friesland gekomen zijn en wat is de reden, dat men in hun eigen kloosterlijsten geen spoor van dit klooster vindt? De naam St. Ursula deed allereerst

¹⁾ Lees: besteden of iets dergelijks.

zoeken in de richting van Keulen, de voornaamste plaats van vereering van deze heilige, waar het bloeiende Karthuizerklooster St. Barbara stond, waaraan de naam van vele op wetenschappelijk gebied verdienstelijke Nederlanders verbonden is. Het is mogelijk, dat het klooster van Workum daarom niet in de geschiedenis van de orde staat opgeteekend, wijl het wellicht te gronde ging alvorens geïncorporeerd te zijn, zoodat men nergens gegevens aantreft tot het vaststellen van een stichtingsdatum. Later bleek mij, dat er vanuit de Karthuize van St. Andries bij Amsterdam relaties met Friesland onderhouden werden en men zich beijverde, om in dit gewest een stichting van deze monniken te krijgen. In het testament van Epo van Lyauckema van 16 April 1535 lezen wij, dat hij onder bepaalde condities goederen vermaakt, „in die eere Godes ende sijn siele sillicheed ,to dat Catusier Claester by Amsterdam, *ter tijdt to hier int landt een sticht wirdt*, als dan hier in dit Claester te blyuwen”¹⁾ De terminus ad quem voor Workum is m.i. hiermee gegeven en naar de reden van het verdwijnen zullen wij niet gissen. De Amsterdamsche Karthuize had relaties met Workum, zooals blijkt uit de naamlijst der broeders, waarop in 1479 Broeder Jacob van Workum in Friesland monnik en priester genoemd wordt²⁾. Ook de vereering van de H. Ursula als patrones van dit klooster kan een survival van den Amsterdamschen tijd zijn, omdat in het kruis, dat in 1517 voor de monniken van Amsterdam gemaakt werd o.m. reliquieën van S. Ursula gesloten werden³⁾. Onderzoek in het archief van de Amsterdamsche Karthuize heeft geen afdoende bewijzen kunnen brengen. Voorloopig is de Friesche klooster-geschiedenis met een nieuwe orde verrijkt; later zal het misschien mogelijk zijn de invloedssfeer vast te stellen.

Een tweede punt dat in Workum om oplossing vraagt is aan het klooster Mariënakker verbonden, nl. aan wie de jurisdictie over dit klooster toekwam. Op zich zelf is deze kwestie niet van zoo veel belang, doch het prikkelt den onderzoeker, wanneer hij voor tegenstrijdigheden komt te staan. Schoengen⁴⁾ meende te moeten protesteeren tegen een bewering van een Dominicaan⁵⁾, die

¹⁾ Sipma, II, p. 366.

²⁾ P. Scheltema, Aemstel's Oudheid, II, p. 43, Amsterdam 1856.

³⁾ Scheltema, a.w. p. 50.

⁴⁾ M. Schoengen, De schraapzucht van Cunerus Petri, De Vrije Fries XX, p. 16.

⁵⁾ B. de Jonghe, Desolata Batavia Dominicana, Gent 1717.

in 1717 schreef, dat te Workum zusters van de derde orde van St. Dominicus geleefd hadden. Vast staat allereerst, dat van oudsher reeds in de kloosterlijsten hierboven genoemd de zusters de derde regel van S. Franciscus heetten te volgen. Ook in een oorkonde van 1485, uitgegaan van de Kruisbroeders binnen Sneek, wordt gesproken van de „ghemene zusteren oirdens Sinthe Francisci” in wier archief de oorkonde berust. Nergens blijkt, dat het klooster aangesloten was bij het kapittel van Utrecht¹⁾ waartoe veel kloosters van de derde orde behoorden. In 1519 staan de zusters onder jurisdictie van de Minderbroeders; in een geschil tusschen de zusters en haar biechtvader Heer Wolterus Johannis worden „broeder Jan van Scaghen, nu ter tijt guardiaen tot Boelzwart ende Petrus Alcke Gherardi (?) gardiaen toe Liewerden visitatores des sulven cloesters” genoemd. Verband met de Minderbroeders valt ook te constateeren in den giftbrief van 1468, toen drie stukken land aan de zusters en Minderbroeders gegeven werden, om samen te deelen.

De Jonghe beweert echter dat er in Workum in West-Friesland behalve een kerk, gasthuis en bagijnhof, een klooster was van zusters van de derde orde van St. Dominicus, daar in 1568 op een provinciaal kapittel dit klooster vereenigd werd met het klooster in Asperen, hetgeen in het generaal kapittel van 1569 werd goedgekeurd. De Jonghe is zijn tegenstanders vóór geweest en merkt in een noot op, dat er zijn, die zeggen, dat met het klooster in Workum dit van Woudrichem aan de Waal bedoeld is, maar hiertegen verzetten zich eenige oorkonden, die betrekking hebben op het klooster van Leeuwarden en eenige kaarten²⁾. De verwarring tusschen Workum in Friesland en Woudrichem is niet van vandaag of gisteren. Op de kaart van Van Deventer (± 1558) staat Woudrichem aan de Waal als Workum aangegeven, terwijl in de zeer moderne uitgave van de rekeningen van het Bisdom

¹⁾ D. v. Heel, De Tertiarissen van het Utrechtsche Kapittel, Archief van het Aardsbisdom Utrecht, 1939.

²⁾ Sipma, I, p. 128: „... thria stuck landes der Tyeitie Gattiana da Mynre broderen to Lyowerd ende da sesteren voscr. [Mariënakker] te gara hath mit frier iefta iouwen te like te delen.

³⁾ Quidam putant Monasterium hoc fuisse Worcumil ad Wahallm fluvium in Comitatu Hollandiae et confinibus Brabantiae, ob illius forte oppidi Flandris magis noti appellationem: sed obstant instrumenta quaedam publica concernentia Monasterium nostrum Leowardiense et mappae geographicae, quae Monasterium hoc non in Comitatu Hollandiae, sed in Dominio Frisiae fuisse demonstrant. De Jonghe, a.w. p. 53.

Utrecht ¹⁾ een post, die kennelijk over Woudrichem (= Workum Friesland) gaat zonder verwijzing onder Woudrichem is opgenomen. „1408/09.” „Item de commissione facta curato in Woudrichem decano Staurie.”

Bruinsma, in navolging van Van Heussen en Van Rijn, zegt, dat de Jonghe op een dwaalspoor is, daar het voor de hand ligt, dat de kloosterlingen van Woudrichem naar het naburige Asperen in Zuid-Holland werden verplaatst.

Een rechtmatige twijfel aan de tegenbewijzen van Bruinsma en Van Heussen blijft bestaan, omdat onder de oorkonden van Mariënakker er zich een bevindt, waarin „broeder Claes, pater toe Workum, dye daer was een broeder van der Precaren orde” aan de zusters zijn goederen vermaakt, ofschoon die de Predikheeren te Leeuwarden competeeren „ondervelker priors obedientie hy altyt heft ghestaen”, „Nochtans het convent van Workum arm ys ende sy den pater in syn cranckheyt voele guedes ghedaen hebben”: daarom zien de Dominicanen van hun recht af. Men zou hieruit kunnen opmaken, dat in later tijd Mariënakker zich aan de jurisdictie der Minderbroeders heeft onttrokken en zich gesteld heeft onder die der Predikheeren. Het is dus erg verleidelijk De Jonghe op grond van zijn „instrumenta quaedam publica” in het gelijk te stellen, maar zelf stuitte ik op een onoverkomelijk bezwaar. Terwijl in 1519 de zusters zeker nog onder de jurisdictie der Minderbroeders staan en de derde regel van St. Franciscus volgen, blijkt uit de „Archivalia in Italië ²⁾” dat reeds in 1501 aan Johannes de Becka wordt toegestaan voor de kloosters van Workum en Asperen „de prima S. Dominici” — die dus de regel van St. Dominicus onderhouden, — kapelaans aan te stellen. Alleen de „instrumenta quaedam publica” kunnen een duidelijker taal spreken. Tevergeefs trachtte Cleveringa ³⁾ er reeds beslag op te leggen: hij kreeg ten antwoord, dat deze stukken niet meer in Mechelen waren, waar zij eertijds berust hadden; het is mij echter bekend, dat in het particulier bezit van

¹⁾ K. Heeringa, Rekeningen van het bisdom Utrecht 1378—1573, II. Dl. Geestlijk Gezag, p. 13. Werken van het Historisch Genootschap, 3e Serie IIe Deel.

²⁾ Archivalia in Italië III, ed. G. Brom, Rijks Geschiedkundige publicatiën, 1914, Kleine serie, Approbatur institutio et commissio magistri Johannis de Becka, facta super domibus et conventibus sen monasteriis in Worcum et in Asperen de prima S. Dominici et opprobantur capellani instituendi per dictum magistrum...” f. 90 Die 25 Januarii 1501.

³⁾ R. P. Cleveringa, Historische schets van den rechtstoestand van het Waalsche Kerkgebouw te Leeuwarden, „Themis” 1922, No. 2, p. 157.

de Dominicanen te Gent archivalia uit Nederland zijn, waarvan mij één stuk onder oogen kwam. Rustiger tijden brengen deze Friesche stukken misschien wel weer aan het licht.

In 1580, toen de dagen van Mariënakker waren geteld en de kloosterlingen niet meer in conventverband leefden, stelde de magistraat van Workum een daad, die hem in het bezit bracht van de charters van het klooster, waardoor wij „in medias res” geplaatst zijn. De omwenteling had reeds haar beslag gekregen na de gebeurtenissen in 1572 en in 1580 waren de zaken reeds in zooverre geconsolideerd, dat men in Workum was gekomen tot het formeeren van een „geestelijken staat” voor het beheer van de kerkegoederen. De burgemeester Hein Houckzoon en Douwe Abbes (die in 1579 gevolmachtigde voor Workum was bij de onderteekening van de Unie van Utrecht) verklaarden (1580) ¹⁾ van den pater Lijuwe Jacopzoen, de mater IJde Claesdochter en de procuratrix Thaet Evertdochter van Oegeklooster ontvangen te hebben „sekere brijeven to hoerende het convent van Woer-kum”. In hoeverre er oprechtheid stak in hun woorden, dat zij „als mannen van eeren tot wat tijt den pater ende mater ende procuratrix mochte gelijeven” de brieven zouden terug geven, kunnen wij buiten beschouwing laten, als men weet, dat zij practisch het beheer der goederen reeds ter hand hadden genomen.

De oudste oorkonde, welke ongetwijfeld op Mariënakker zelf betrekking heeft, is van 1457, wanneer de kerkvoogden van Ste. Gheertrude kerke te Workum land ruilen met de zusters. Het onderling verband van alle stukken aan te wijzen, ligt niet in de bedoeling: genoeg is het te constateeren, dat de stukken, of de aankomstitels bevatten van goederen, welke de zusters bij haar intrede als „dos” meebrachten of dezulke waarmede erflaters haar begiftigden, of ook stukken, welke den biechtvader der zusters privatim toekwamen en na diens dood in het klooster zijn gebleven. Er zijn enkele bescheiden, welke zijdelings licht werpen op de interne aangelegenheden en dus onze aandacht verdienen.

Het bestuur van het convent berustte bij de „mater”, bijgestaan door de „senioren” en in vele zaken ook door den pater of biechtvader. Een oorkonde van 1473 is een kwitantie „dat myn

¹⁾ Archief Gedeputeerde Staten Finantiën (Kloosterstukken XXIII).

oem Her Johannes ende die susteren to Woerkum van mi scheiden sint als van myn patrimonium", terwijl in 1484 Johannis Johanniszoen verklaart, dat „die klooster in Woerkum als pater ende maeter hebben mij fol ende al wel bytaeld". Bij de intrede van nieuwelingen hebben zoowel de zusters als de pater stem in het kapittel, zooals blijkt wanneer Aefwen de dochter van Harke Ewerts wordt aangenomen in 1484. Zij is een jonge vrouw nog, wier jong huwelijksgeeluk door den dood van haar man ontijdig is afgebroken. De halve fenne, door haar vader eerst als bruidschat geschonken komt nu aan het klooster. „Ende soe heb ic Harke vorscreven ende Griete myn wyf mit Aefwe onse dochter ghegaen in onse susteren cloester tot die pater ende mater ende heb bygherende weest om Godes willen dat sye Aef vorscreven wolden ontfanghen tot een ghestelic kynt ende gheven hoer een steed, want sye groete begheerten daer toe hadden ende wolde in onderdanicheit staen als hoere ghestelike kynt. Ende dese pater ende mater mit byraed ende consent des andere susteren hebben Aef myn dochter ontfanghen om Godes willen ende an ghenomen... Hier om om dese groete guedertierenheit ende barmherticheit daer die vorscreven pater ende mater by dat consent der andere ghestelike kynderen hebben ghedaen... hebben wy overdraghende dese vorschreven halve fenne".

Intusschen schijnt de eene pater, de andere niet geweest te zijn, want in 1519 komt het tot een twist tusschen dezen en het convent. De kwestie is ontstaan over „geeld, beesten, roggh, speeck ofte daer ghelijck, dat die pater Wolterus hefft ghebrocht uit clooster." De gardiaans van de Minderbroeders te Bolsward en te Leeuwarden traden, zooals wij reeds zagen, als scheidslieden op met Heer Hans, vicarius van Workum, en bepaalden „foer die senioren fan des convents", dat zij twee honderd klinkerden moeten betalen aan pater Wolterus Johannis t.w. tien jaar lang 20 klinkerden per jaar, indien hij blijft; zou hij vertrekken, dan is het blijkbaar moeilijk om de zaken los te maken en wordt bepaald, dat hij van het roerend goed zooveel zal krijgen als scheidslieden noodig vinden. Kan men hem niet voldoen, dan „sal hy syn kyns, dath daer is professyth uit cloester geven ende geffthet nu meeth desen brief". Wanneer aan Heer Wolterus na tien jaar de som is betaald „soe willen wy... dath hy dath arme suster cloester daer syn kynt is professyth sal hy besprecka om Godes wylle opt dath sie moghen trowlijck bidde foer syn siel ende foer die ghene daer dath gued fan wthkomen is die

meeste part fan die twieehondert klinkerden". Nadat het contract was opgemaakt is de clause van wat er moet geschieden bij vertrek gewijzigd in dien zin, dat hem de twee honderd klinkerden in twee termijnen binnen twee jaren betaald zullen worden. Wie van beide partijen zich aan deze schikking niet houdt, verbeurt 20 gulden: 10 voor de partij, welke in het gelijk wordt gesteld, 10 voor de herbouw van Sinte Geertruidskerke.

Twee zaken treden hier duidelijk naar voren: ten eerste, dat het convent arm is, ten tweede, dat tegen de geldende positieve voorschriften in, — al hebben deze in Friesland nooit in die mate burgerrecht verkregen, daar contrôle en sancties van Utrecht in dien tijd moeilijk te verwezenlijken waren — de pater samenleefde met een vrouw.

De armoede van het klooster behoeft in dezen tijd geen verwondering te wekken: in Frieslands Zuidwesthoek voltrok zich voor een groot gedeelte het drama van Schieringers en Vetkoopers, waaraan Workum het volle pond in plundering en brandstichting moest opbrengen. Tientallen jaren lang. De groote legaten in het reeds genoemde testament van Heer Jarich Haringzoen van 1520 en de boete gesteld op het onderhouden van de scheidrechterlijke uitspraak tusschen Heer Wolterus en de zusters gesteld „tho tymmeringhe van Sinte Ghertrud kercke" spreken duidelijk van de aangerichte verwoesting, waarbij alleen het klooster intact was gebleven. Zwaar drukte de hand van Geldersche en Bourgondische troepen, waarin de partijschappen van Schieringers en Vetkoopers waren opgegaan, op de bevolking Al is er onder de charters van Mariënakker één, waarin pater Odulphus en Katharina Pietersdochter verklaren, het rijke legaat van wijlen Heer Jarich ontvangen te hebben, een ander charter toont aan, dat de bezettende Geldersche machthebber, op dat moment in Workum, in de persoon van „Christoffel, Grave tot Moerze" trachtte zich in deze kwestie te mengen en eischte „dat de genoemde voogden rekening en verantwoording zouden doen van hun beheer binnen veertien dagen, hetgeen wel geen philanthropische bedoelingen zal hebben gehad. Bovendien behoeft men in de „Proeliarius" ¹⁾ slechts te lezen over het gedrag van den pastoor van Workum, monnik uit de abdij Hemelum, op het punt geldzaken, om te zien hoeveel onrecht hierom werd

¹⁾ Proeliarius of Strijdboek door Paulus Rodolphi van Rixtel, Leeuwarden, 1855.

bedreven. Tot welstand is het convent waarschijnlijk niet meer gekomen, daar het charter van 1551 is uitgegaan van den prior van de Dominicanen in Leeuwarden Johannes Julii „anmerket dat het convent van Vorkum arm ys”.

Het tweede feit, dat opvalt is de schending van het celibaat door den biechtvader. Van pater Wolterus moet dit als vaststaand worden aangenomen, want het geschil van 1519 is met de aftocht van den biechtvader beëindigd: in 1522 woont hij als „viceureyt, in Buscoop partium Hollandie decanatus Rynlandie” en stuurt vandaar „Barbara Jelysdochter mit my wonende” naar Workum om de 100 klinkerden, welke de zusters hem nog schuldig zijn te innen. Hoe nauw beide gelieerd zijn blijkt uit de haar verstrekte volmacht om „die somma op te voederen ende quitancie van te gheven mit myn eyghen wontlike sighil te beseghelen, welke sighil ic hoer toe betrouwe”.

De geest van de kloosterlingen, voorzoover deze uit een enkel stuk te peilen valt, moet goed geweest zijn. Wanneer „medeleven en medelijden” de basis vormt van iedere ware cultuur ¹⁾ zonder welke er alleen technische volmaaktheid bestaat, dan kunnen wij Workum — wat ook de gebreken mogen zijn — een goeden naam niet ontzeggen. Douve Siboldzoen geeft den pater en zusters kwitantie voor het betaalde loon door hem als kloosterknecht verdiend. Tevens worden er typische arbeidsvoorwaarden opgemaakt voor den komenden tijd, die den bejaarden man in het onrustige Workum niet veel goeds belooft. „Ende desz soe hebben frater Odulphus pater, Katerina mater vorschreven bij consent den gemeene conventuale susteren vorschreven mij Douve vorschreven wt meedelen, barmharticheit ende doer mynen begeerte gegond gegeven ende toegestaen toe minen lijffstond den ffrien cost ende dranck in cledinge, scoyngh huswestinghe ende allen oeck dat hem van noeden sin sal in gesontheit ende cranckheit zuynre lijchaem... toe besorgen als een fader ende moeder een gued conventuael kind schuldich isz toe doen totten doet toe alsz dat convent mij tot deese wre toe heeft gedaen ende beveesen. Ende ick sal den convent voerdan tot mijnen lijffstond toe dienste staen als ick hier foermaals hebbe gedaen ende beveesen tot dat mij desz fulbrenglicken isz daer inne my desz convent boven mine vermoegen in cranckheit ende olderdome niet sal belasten noch moyen ende oft daerinne

¹⁾ J. Huizinga, *Der Mensch und die Kultur*, Wien (z.j.).

gebrecke in ffiel alsz vorschreven staet bij schulde desz convents ofte mij Douve alsz dat ick yegenst onssen convent durich ofte weerspannich weere ofte bovent conventz wille wechlieppe ofte andersz boven recht ofte reeden yegenst convent hilde deede ofte bewese, dat sal weesen tot twie ofte drie guede mannen in Woerckum hoere seggen, wat die den schuldige onderkennen”. (1521). Dezelfde welwillendheid treffen wij 30 jaar later ook nog aan als de Dominicanen van Leeuwarden moeten erkennen, dat „sy den pater in syn cranckheyt voele guedes ghedaen hebben.”

Wat de zusters in 1536 bewoog afstand te doen van de aanspraken, die haar medesuster Wybrich Ryoerds kon doen gelden op de nalatenschap van Heer Wabbe Romkes, vicaris in Lekkum, is niet duidelijk. Pressie schijnt hier niet buitengesloten, al luidt het in de akte zelf: „dat de selve wylen Heer Wabbe altyt dye meyninge geweest isz tselve zyne achtergelaetene goet der voerscreven kercken [Lekkum] te laeten, want oeck hy tselve zyne achtergelaetene goet daer meest overwonnen heeft”. Nergens wordt in het stuk gesproken, om hoe groote som deze erfenis gaat, maar toevalligerwijze vonden wij elders aanduidingen, dat het voor het „arme klooster” een geenszins te versmaden erfportie ware geweest.

Het testament van Wabbo is bewaard gebleven in het archief van het St. Anthony Gasthuis en dateert van 22 Dec. 1535 ¹⁾. Hierin wordt als laatste wilsbeschikking vermeld, dat de kamer achter meester Thys' huis ter bewoning aan drie armen weduwen of weduwnaars wordt nagelaten, terwijl bovendien hen een jaarlijksche rente van 4 gulden moet worden uitbetaald. Het bedrag aan geld, dat tot de nalatenschap behoorde bedroeg 32 goudgulden, 19 stuiver t.w. 9 Jochimsdalers, min $\frac{1}{4}$, twaleff golden gevalwierden gulden, een golden rozennobel, een angelott, twe golden cronen, een halve golden reael van 22 st., twee carolusgulden, een Deventer gulden, ses ende twintichstehalue stuer aen payement” ²⁾ Terzelfder tijd, dat het convent namens Wybrich al of niet genereus afstond doet van zijn rechten, verklaart Yds Hamkezoen, wever binnen Workum als man en voogd van zijn vrouw Rinke hetzelfde te doen in deze erfenis-kwestie voor het haar competeerende deel ³⁾. Van de cessie van

¹⁾ Sipma II, p. 371. In de „Oorkonden van het St. Anthony-gasthuis I staat als datum aangegeven 20 December 1535.

²⁾ Oorkonden van het St. Anthony-Gasthuis I, p. 307.

³⁾ Oorkonden van het St. Anthony-Gasthuis I, p. 290.

Wybrich wordt in deze akte eveneens melding gemaakt „Ende alsoe ick Rincke voerscreven noch een suster hebbe, Wybrich genoempd, wesende een suster in 't sustercloester tho Waerkum, die heer Wabbe zoe nae te blode bestaedt als ick doe, soe is 't nochtans, dat wy Yds en Rinke en een yder van ons belouen, dat zie ter cause van Heer Wabbe legaet ende tegens onse overdracht tot genen tyden zaen off sprake zall maken etc.” Alvorens Heer Wabbe zijn rust te hergeven, is het goed meteen nog even iets recht te zetten. Onder de bescheiden, welke met zijn testament en penningen aan het St. Antony-Gasthuis kwamen, bevond zich ook de presentiebrief van Graaf Hendrik van Stolberg en Werningerode, stadhouder van den Hertog van Saksen, die zich invloed in kerkelijke zaken trachtte aan te matigen, gericht aan den proost van St. Salvator te Utrecht voor Heer Wabbe als candidaat voor de vicarie van St. Cecilia te Lekkum, waar hij, om met zuster Wybrich te spreken, „zijn achtergelaetene goedt meest overwonnen heeft”. Het standpunt van de vervaardigster van den inventaris der archieven van het St. Anthony Gasthuis, die dit charter opneemt onder „Stukken die niet in het archief van het St. Anthony Gasthuis behooren” ¹⁾ is derhalve wel wat materialistisch en archivalistisch onjuist.

Onder de teekenen van verval, welke het conventsleven kenmerken moet ook gerekend worden, dat men in 1544 ertoe overgaat tegen belofte van een niet onaanzienlijke „dos” een zieke novice op te nemen, van wie het onderhouden van een gematigd strenge levensregel niet te verwachten viel. Eewk is de dochter uit een eerste huwelijk en haar moeder belooft aan het convent 2 pondematen, 2 eynsen land onder Burgwerd en een vijfde part van een huis binnen Hindeloopen en bij haar dood nog meerdere goederen, waarvoor de zusters haar zullen opnemen in het klooster, kost en kleeding verschaffen, „om dat Eewk een cranck persoene ende brecklich ende waecklich is ende neen graet off herdt wyrck dwaen mey Ende off secke weer, dat Eewck all yn God foerstorwe eer hyoe professie deet als yn dyt jenuerdich jeer nochtans, seelt claester dat landt habba ende part huys toe frya aeyndom” ²⁾. Eewk moet dan wel op haar laatste beenen geloopt hebben, als men vreesde, dat zij de professie in dit jaar (de akte dateert van 10 December 1544) niet meer zou halen.

¹⁾ R. Visscher, Archieven van het St. Anthony-Gasthuis, p. 78, Leeuwarden 1921.

²⁾ Sipma II, p. 380.

Het heeft iets van een levensverzekering met een zwaar speculatieven kant.

Het heeft verder den schijn alsof het bestuur van het klooster niet meer in vaste handen is. De afrondingen van het bezit door landwandel, zooals wij die vinden rond 1480, maken plaats voor het verkoopen en verpachten van landen en huizen. Wanneer er dan nog eens een transactie plaats heeft — een vrij ingewikkelde landruil van den vicaris Eelka Abbazoen met de zusters, geassisteerd door den pastoor Wybrant Symonis „soe sy nu gene pater hebben” — dan schijnt het voordeel niet aan haar kant te zijn. Als scheidslieden worden gevraagd, „overmydts sy beyden huysluyden syn ende selfs wel landen hadde ende de saecke wel verstonden Yarych Yarychzoen ende Claes Albertzoen, „die vorschreven mijt oeghen gesyen ende mytten voeten betreden hebben. . . verclaeren beyden portien effen guet te syn also dat nyemant ijert salden toegeven ofte adderen overmits de susters beter ende geryflycker ys, al hoe wel de vicarie lant groeter ys ende soe sy tselve met diligenti gemeten hebben gehath ende moeyte, des hebben sy de susters afgesecht een keyzers gulden fan kosten, de vicarie fanden selven vrij”!

Het kan zelfs niet meer baten, wanneer in 1560 Thaed Aelsdochter, de mater, door het van ouds in Workums convent bekende instituut van proveniers — eveneens fnuikend voor een goede tucht — nieuwe bronnen van inkomsten aanboort. Reeds in 1468 had men „om die cost” Sappe Oghama in het klooster opgenomen tegen een jaarlijksche rente van 9 snees klinkerden te betalen door de Regulieren van Thabor en de kerkvoogden van Lutkewierum. De condities van 1560 zijn voor de zusters heel wat bezwarender, want tegen 15 eynsen land en een ettinck op de Grottescher (d.i. het recht van weide op den gemeenschappelijken grond) moeten zij Ffeyck Folckerts weduwe „bestellen een camer naest an dye gascamer gelegen met fuier, ende kersen turf en hout cost ende dranck ende haer gude bewaringe te bestellen by cranckheyt ofte gesontheyt by daege ende by nacht, hoe dattes geboren mocht”.

Onder deze crisisverschijnselen nadert dan beslissend „finis monasterii” als de Reformatie aan de oude instellingen aanklopt.

Er is weinig verbeeldingskracht toe noodig om te zien, dat voor het toch al niet prospereerende klooster het jaar 1572 een rampjaar werd. De plunderingen, onder allerlei voorwendzels bedreven, troffen ook Mariënakker, daar zich onder de bewoners

toen even snel een „oorlogsgeweten” gevormd had als nu. Zoo requestreert Taed Aelsdochter, moeder van het convent bij het Hof „dat hoor affhandich gemaect is in desen truble tyden zekere twe koeyen, die nu by eenen Jacob Corneliszoen mede te Worcum gedetineert wordende, synde in weygeringe, om dsupplianten dzelfde weder te laten volghen.” Jacob Cornelis beweerde de koeien van Ids Janszoen voor tien goudguldens gekocht te hebben. Dit is niet het einde van Taed Aels' klacht, eronder staat de tweede akte van het drama: „Alzoe eenen Reyndt Ebezoen mede te Workum een koe heft om de melck daer dsuppliante thooij zelfs toe gedaen heeft ende dforscreven koe in zyn bewaerynge gestelt is om het perikel van de rebellen te ontghaen ende hij mede onwillich is om dzelfde koe hoor suppliante te restitueren”, verzoekt Taed Aelsdochter weer in het bezit van de beesten gesteld te worden. Het Hof draagt de „wethouders” van Workum op om de zaak te onderzoeken en indien deze zich inderdaad zoo heeft toegedragen, de restitutie van de koeien te gelasten.

Uit dezen benarden tijd moet ook stammen het verzoekschrift van Taed Aels aan de Staten, naar het schijnt, om opnieuw vrijgesteld te worden van schatting zooals „op den XVII Novembris myn Edele Heeren geleeft [had] den wethouders der stede Workum te ordonneeren de conventualen onbelast te laeten van schattinge”. Een ware klachtenlitanie gaat aan het verzoek vooraf „... hun armoet ende cleinvermogenheit en yegelick wel kenlick is, als hebbene te sustenteeren ende te onderhouden X persoenen, waeraff de dre soe miserabel sijn, dat sy sich selffs neet koenen redden”

De bewering van Siemelink, dat het klooster bij gebrek aan bewoners te gronde ging, gaat dus niet op. De nood is anders wel hoog gestegen: „in disse laetste troebelen [zijn zij] van allen hun beesten, husraet, hoey ende allen „goeden beroeft ende yn-sunderheit mede verbrant”. Kelken en kleinodiën moeten zij verpanden om rogge en andere eetwaren te bekomen; van aflossen is derhalve geen sprake.

Met de finantiën van het klooster gaat het steeds verder bergafwaarts, zoodat in 1580 Janthien Jansdochter, die zich opeens eenig conventuaal noemt, met Pyets Douvedochter provenierse aan den bouwknacht van het klooster uitstel van betaling vraagt. Men is hem reeds 3 jaar loon verschuldigd tot een bedrag van 200 hoorntjes gulden — ongerekend de 180 goudguldens, welke uit anderen hoofde de zusters hem schuldig zijn. In ruil voor vrij

kost en inwoning wordt hem tegen Mei 1581 betaling toegezegd „over eer, vaster trouve ende in goede crystenlycke gelove”.

De burgemeesters bevestigen deze overeenkomst, maar tot betaling was het in 1587 nog steeds niet gekomen. Aangezien in Workum na 1580 de kerk- en kloostergoederen tot stichtingsgoederen waren geworden ¹⁾ waarvan pro forma in 1581 de zusters alleen nog de administratie hadden onder toezicht van den magistraat, handelde deze in 1587 de zaak af. Aan den bouwknacht wordt door de stad Workum die „van tzelve convents opcomsten gemetende was en de possessie daer aff hadde” toegestaan zijn leven lang vrij in het klooster te wonen. Voorts het vruchtgebruik van de boomen en zes eijnsen land voor twee jaren en bovendien jaarlijks 14 goudgulden rente. In margine wordt vermeld, dat in 1605 alles is voldaan en betaald. De geschiedenis van kloostergoederen valt voor het vervolg samen met die van „den geestelijken staat” van Workum.

De charters waren sinds 1580 in het bezit van den magistraat, de goederen onder zijn beheer, maar nog eenmaal hoorde men naklanken uit den kloostertijd. In November 1608 richtten zich burgemeesteren, schepenen en raad van Bolsward tot Workums stadsbestuur om te recommandeeren „de wttersten armoede ende olderdom van Tryn Dircksdochter gewesene conventuale binnen U.E. stede. Seer dienstelijk ende op alle nabuierlijke vrunt-schap versoekende dat U.E. believe haer noch voor ditmael tegen desen aenstaenden duiren benauden winter mit eenen cleynen aelmoese te voorsien, gelyck wy alhier oock aen haer onse milde handt syn betonende”. Voorwaer haer olderdom van tusschen de 80 en 90 iaeren ende grote armoede meriteert een christelycke medelydentheyt.”

De hier gedane mededeeling is in strijd met de verklaring van de burgemeesters in 1587 nl. dat zuster Janthien Jansdochter, „alleene professide suster [was] aldaer, overmits dandere inden Heere verstorven zijn”. Tenzij men zou willen aannemen dat de nadruk op „professide” valt en Tryn Dircksdochter de geloften niet had afgelegd. doch dit is niet waarschijnlijk daar men onder Thaed Aelsdochter nog met tien personen was, al zijn hiertoe eenige proveniers te rekenen. Het ligt meer voor de hand, dat Janthien Jansdochter met de provenierse Pyets Douvedochter en de

¹⁾ L. J. van Apeldoorn, De Kerkelijke goederen in Friesland II, p. 368, p. 351—368 en 466—468.

bouwknecht bij den overgang in 1580 de zijde van den magistraat kozen, waardoor zij gerechtigd werden in het klooster te blijven wonen. Uit het feit, dat de stukken van het klooster te Workum later in Oegeklooster zijn, bovendien de stad Bolsward voor een conventuale te Workum opkomt, kan men concluderen, dat een deel der zusters daarheen de wijk genomen hadden, toen het leven in Workum naar ouden stijl haar onmogelijk werd gemaakt.

Het lot van Mariënakker was hiermede bezegeld: niet aan weelde, zooals sommige andere Friesche kloosters, ging het ten onder, maar als „arm susterklooster” zooals het in den loop der jaren geleefd had.

Bespreking van Literatuur

I. NEDERLANDSCHE KLOOSTERZEGELS vóór 1600. (Met een Abtenlijst van Klaarkamp.)

Ondanks de abnormale omstandigheden, waaronder wij leven, zagen sinds de bespreking van afl. XI—XIII (in het vorige deel van de Vrije Fries) opnieuw twee afleveringen van deze belangwekkende uitgave het licht. Verheugend klinkt de mededeeling aan inteekenaren: „De redactie stelt alles in het werk om, ondanks belemmeringen van verscheiden aard, voorshands tenminste de bewerking van de zegels der Cistercienserkloosters in Nederland tot een einde te brengen (deel II)”.

Afl. XIV beëindigt met het (hier onbekende) grootzegel van den laatsten abt, Thomas van Groningen, de behandeling van Bloemkamp, om dan, na een tweetal kloosters te Heusden, de beroemdste Friesche abdij Klaarkamp aan de orde te stellen. In verband met de reeds verrichte en nog voortdurende terpafgravingen onder toezicht van prof. van Giffen heeft deze publicatie thans bijzondere actualiteit. De mededeeling in de inleiding, dat geen „bouwresten” meer aanwezig zijn, is cum grano salis op te vatten: de door van Giffen in kaart gebrachte bouwsporen van de abdijkerk en den kloosterhof geven reeds thans een goed denkbeeld van ligging en omvang dezer verdwenen bouwwerken en vermoedelijk zal verdere afgraving nog vrijwat meer gegevens en Friesche „moppen” aan het licht brengen. — Het in afl. XIV en XV afgebeelde en besproken materiaal brengt, behalve het conventszegel (dat gedurende 2½ eeuw gebruikt blijkt te zijn en hier m.i. niet naar de fraaiste afdruk uit het Rijksarchief in Friesland is gereproduceerd) met contrasignet, 12 verschillende abtszegels uit de jaren 1323—1551, waarvan trouwens enkele door opvolgende abten blijken te zijn gebruikt, met verandering alleen van het randschrift. Nieuw voor Friesland zijn daarbij het anonieme oudste abtszegel, waarvan afdrukken uit 1318 en 1323 resp. te Groningen en Hamburg werden gevonden, dat van abt Wibrand (1337 te Parijs, 1347 te Hamburg) en dat van abt Elle, hetwelk slechts in èen exemplaar te Groningen aanwezig bleek. Op Bernardus, abt van Klaarkamp en „sacre theologie professor”, zooals hij zich in een charter van 1443 in het Staatsarchief te Aurich noemt, kom ik aanstonds nog terug. Wel bekend bij name, doch niet door zijn zegel, was een der laatste abten, Gerard van Sutphen: hier maken we kennis met een exemplaar uit 1551 in het Algemeen Rijksarchief. Een anoniem contrasignet, herkomstig van een eenigszins gewijzigd ouder zegelstempel, komt in duidelijke afdruk alleen voor op een charter van 1481 in het Sminia-archief.